

О. А. Чуваков, доц.

Одеський національний університет,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ В ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Проведено кримінально-правовий аналіз застосування смертної кари в радянській Росії у перші роки радянської влади і громадянської війни. Методика і принципи застосування даного виду покарання в радянській Росії порівнюються з іншими конкретно-історичними періодами застосування смертної кари в часи французької революції XVIII ст. і в царській Росії початку XX ст.

Ключові слова: смертна кара, покарання, репресія, розстріл, польові суди, революційні трибунали, ВНК.

Карна політика перших років Радянської влади характеризується певною невизначеністю і непослідовністю. Такі процеси досить чітко виявлялися у відношенні більшовицької влади до такого виду покарання як смертна кара. Нерідко таке відношення диктувалося стрімко мінливою конкретно-історичною обстановкою.

Так, уже на другий день після жовтневих подій 1917 року Другий Всеросійський з'їзд Рад скасував смертну кару на території молодой радянської республіки. У зв'язку з цим у перших кримінально-правових актах того періоду, які встановлювали різні види покарань, смертна кара була відсутня. Наприклад, в Інструкції Народного Комісаріату Юстиції від 18 грудня 1917 року “Про революційний трибунал друку” й Інструкції революційним трибуналам від 19 грудня 1917 року — смертна кара була відсутня [1, 98].

Однак, на початку 1918 року у зв'язку із загостренням внутрішньої і зовнішньої обстановки ситуація в молодій радянській державі різко змінюється. 21 лютого 1918 року Рада Народних Комісарів приймає декрет “Соціалістична батьківщина в небезпеці!” [2, 154]. Відповідно до зазначеного нормативного акта можливо було застосування розстрілу на місці за здійснення злочинів ворожими агентами, погромниками, контрреволюційними агітаторами, хуліганями і німецькими шпигунами. Цими положеннями безпосередньо керувалося ВНК, керівництво якої, ґрунтуючись на постанові РНК, заявило про те, що “...не бачить інших мір боротьби з контрреволюціонерами, шпигунами, спекулянтами, громилами, хуліганями, саботажниками й іншими паразитами, крім безпощадного знищення на місці злочину” [3].

У розглянутому періоді вища міра покарання у виді розстрілу застосовувалася ВНК, а також революційними трибуналами. Так, діяльність революційних трибуналів була регламентована Декретом РНК від 24 листопада 1917 року “Про суд”. Відповідно до цього правового акту революційні трибунали створені “для боротьби проти контрреволюційних сил... а також для боротьби з мародерством, саботажом та іншими зловживаннями торговців, промисловців, чиновників та інших осіб” [4, 16].

Подальша активізація антибільшовицьких сил і пов'язані з ними вбивства М. Урицького і В. Володарського, замах на життя В. Леніна, заколоти лівих есерів змусили більшовиків прийняти більш тверді міри щодо ворогів радянської влади.

5 вересня 1918 року РНК РРФСР прийняв постанову “Про червоний терор”, відповідно до якого “підлягають розстрілу всі особи, які причетні до білогвардійських організацій, змов і закатів; що необхідно опублікувати імена всіх розстріляних, а також підстави застосування до них цієї міри” [5].

У своїй революційній діяльності більшовики нерідко використовували досвід Французької революції XVIII в. У період Паризької Комуни було страчено 17 тис. чоловік і у в'язницях померла приблизно така ж кількість “ворогів народу”. До такої категорії людей відносили, як правило, осіб іншого соціального походження. Так, 18 вересня 1793 року французький Конвент прийняв декрет, згідно до якого до неблагонадійних, підозрілих, ворогів народу відносили не тільки колишніх дворян, але також “їхніх чоловіків, дружин, батьків, матерів, синів або дочок, братів або сестер, а так само й агентів-емігрантів, які не виявляли своєї постійної відданості революції” [6, 213].

Однак марксисти досить критично охарактеризували таку ідею: “Весь французький тероризм був не чим іншим, як плебейським способом розправитися з ворогами буржуазії, з абсолютизмом, феодалізмом і міщанством” [7, 114].

Так, згідно ідеології “червоного терору” вважалося, що люди, які належали визначеним класам (куркульству, буржуазії, поміщикам) є ворогами революції незалежно від їх конкретних вчинків, а в силу їх утворення, роду занять і володіння власністю.

Зам. голови ВНК М. Лацис журналу “Червоний терор” заявив: “Ми не ведемо війни проти конкретних осіб, ми винищуємо буржуазію як клас. Не шукайте результати матеріалів слідства, за якими обвинувачений діяв справою або словом проти Рад. Перше питання, яке ви повинні запропонувати, — до якого класу він належить, якого він походження, виховання, утворення або професії. Ці питання повинні визначити долю обвинувачуваного... У цьому зміст і сутність червоного терору” [8].

Відомо, що В. Ленін вкрай негативно оцінив вчинок Лациса. Він назвав заяву Лациса “безглуздістю” [9, 365], після чого керівник ВНК був відкликаний зі Східного фронту, а журнал “Червоний терор” був закритий.

Однак, у перші дні і місяці революційних подій винищування експлуаторських класів носило в основному стихійний характер. Наприклад, у Києві в січні-лютому 1918 року було вбито понад 2500 офіцерів царської армії, у Ростові-на-Дону — 3400, у Новочеркаську — 2000 офіцерів [10, 71].

Один з перших випадків застосування смертної кари зафіксовано 26 лютого 1918 року, коли були розстріляні самозваний князь Еболі, відомий своїми авантюрами і бандитськими нальотами, і його спільниця Бритт. Еболі і Бритт, під видом обшуків і видаючи себе за представників радянської влади, вчинювали крадіжки, грабежі і розбої. Цей розстріл був затверджений колегією ВНК [1, 101].

16 червня 1918 року НКЮ прийняв постанову про те, що революційні трибунали у виборі мір боротьби з контрреволюційним саботажем й іншими злочинами не пов'язані ніякими обмеженнями [4, 28]. Трибуналам надавалося право виносити вироки до розстрілу.

За дев'ять місяців (червень 1918 — лютий 1919 р.) по вироках органів ВНК було розстріляно на території 23 губерній 5496 чоловік, у тому числі близько 800 кримінальних злочинців [11, 216].

Зловживання, слідчі та процесуальні помилки і недоліки в роботі ВНК, які допускалися багатьма її співробітниками при застосуванні мір карної репресії, а також порушення законності не могли не хвилювати керівника більшовиків В. Леніна. У зв'язку з цим у лютому 1919 року вище партійне і радянське керівництво трохи обмежило репресивні повноваження ВНК. У Постанові ВЦВК “Про право винесення вироків ВНК і революційними трибуналами” [12, 400] їх функції були обмежені: “право винесення вироків по всіх справах, які порушуються у над-

звичайних комісіях, передається реорганізованим трибуналом”, а “при наявності збройного виступу (контрреволюційних, бандитських і т. п.) за надзвичайними комісіями зберігається право безпосередньої розправи для припинення злочинів”. ВНК могла також відправляти арештованих у концентраційні табори.

Однак вже у червні 1919 року були розширені права ВНК у частині застосування розстрілу. За органами ВНК відповідно до Декрету ВЦВК від 20 червня 1919 року збереглося право безпосередньої розправи, аж до розстрілу в місцевостях, оголошених на воєнному стані, за злочини, які зазначені в самій постанові про уведення воєнного стану, а саме: за державну зраду, шпигунство, приховування зрадників і шпигунів, приналежність до контрреволюційних організацій і участі в змові проти Радянської влади, приховування в контрреволюційних цілях зброї, підробку грошових знаків, підробку в контрреволюційних цілях документів, участь у контрреволюційних цілях у підпалах і вибухах, умисне пошкодження або знищення залізничних колій, мостів та інших споруд, телеграфного і телефонного повідомлення, складів військового спорядження, продовольчих і фуражних запасів, бандитизм, розбій, і збройний грабіж, злом радянських і суспільних складів і магазинів з метою незаконного розкрадання, незаконну торгівлю кокаїном [13, 300].

Смертна кара у виді розстрілу вперше законодавчо була закріплена в Керівних початках з кримінального права РРФСР 1919 року, які в узагальненій формі містили основні положення й інститути Загальної частини нового кримінального законодавства.

На початку 1920 року внутрішня обстановка в державі істотно змінюється. Розгром білогвардійських армій й армій інтервентів, знищення таємних контрреволюційних організацій, і загальне зниження напруги на полях громадянської війни дає можливість радянській владі відмовитися від застосування смертної кари.

Досить цікавим уявляється той факт, що з ініціативою скасування смертної кари виступив Ф. Держинський. Він особисто звернувся до Політбюро ЦК РКП(б) з пропозицією про скасування вищої міри покарання. Така ініціатива знайшла свій розвиток на засіданні Політбюро 13 січня 1920 року, в результаті чого було прийняте рішення про опублікування пропозиції Ф. Держинського у вигляді наказу від імені ВНК про припинення з 1 лютого 1920 року всіма НК застосування смертної кари [14, 199].

ВЦВК і РНК прийняли постанову від 17 січня 1920 року “Про скасування застосування вищої міри покарання (розстрілу)”, як по вироках ВНК та її місцевих органів, так і по вироках міських, губернських, а також і Верховного при ВЦВК трибуналів” [15].

Питання про скасування страти в РРФСР також розглядалося і Всеукраїнським революційним комітетом. У Постанові від 2 лютого 1920 року комітет прийшов до висновку, згідно якого застосування смертної кари за вироками НК і ревтрибуналів не може бути скасовано, тому що на Україні ще не ліквідовані умови, які загрожують Радянській владі, і ворог чинить Червоній Армії ще достатній опір [16, 165].

Через деякий час Постановою ВЦВК від 29 травня 1920 року повноваження ВНК знову були відновлені. Так, ВНК та її органам на місцях були надані права військових революційних трибуналів “у відношенні всіх злочинів, спрямованих проти військової безпеки республіки (вибухи, підпали, зрада, шпигунство, спекуляція військовим майном, злочинне недбалство при проведенні охорони військових заходів”. Смертна кара у виді розстрілу, яка була скасована 17 січня 1920 року, була знову введена. Зазначені повноваження ВНК були збережені і згодом застосовувалися органами ОДПУ і НКВС.

За свідченням М. Лациса, за перше півріччя 1918 року було розстріляно 22 людини, за друге півріччя понад 6000, а за три роки (з 1918 по 1921 р.) — 12733 чоловік по всій Росії [17, 97].

Якщо вірити неофіційним білогвардійським джерелам, то за 1918 – 1919 рр. у ході червоного терору було вбито 1 766 118 чоловік [18, 194]. Однак, справедливості заради, слід зазначити, що не менші жертви понесли і прихильники радянської влади від своїх супротивників. Жорстокість громадянської війни була обоюдною. За даними незалежних іноземних джерел, на рахунку тільки армії Денікіна і Петлюри — близько 150 тис. жертв [19, 103].

У зв'язку з приведеними статистичними даними виникає питання, як сполучити застосування страти органами ВНК і революційними трибуналами з принципом законності. Адже багато розстрілів здійснювалися без суду і слідства, без встановлення ознак складу злочину в діях підозрюваних осіб.

На думку Л. Троцького: “Суворість пролетарської диктатури була обумовлена не менш тяжкими обставинами. Суцільний фронт на півночі і півдні, заході і сході. Крім російських білогвардійських армій Колчака, Денікіна, та ін., проти Радянської Росії виступають одночасно і по черзі: німці й австрійці, чехословаки, серби, поляки, румуни, французи, англійці, американці, японці, фіни, естонці, литовці. У країні, яка охоплена блокадою, що задихається від голоду, — безперервні змови, повстання, терористичні акти, руйнування складів, шляхів і мостів” [20, 69].

Дана обставина обумовлюється винятково складними, екстремальними політичними обставинами в країні: боротьба йшла не на життя, а на смерть. Надзвичайні заходи, у тому числі і позасудового характеру, в умовах воєнного часу застосовувалися і застосовуються у будь-якій країні й у різних історичних умовах [1, 99].

Так, у своїй репресивній діяльності більшовики запозичили досвід репресивної діяльності царських воєнно-польових судів і Міністерства внутрішніх справ. Воєнно-польові суди були засновані Положенням Ради Міністрів від 19 серпня 1906 року для боротьби з революційним рухом. Вони здійснювали свою діяльність за вимогою генерал-губернаторів у місцевостях, оголошених на воєнному стані або на положенні надзвичайної охорони. Відповідно даного Положення воєнно-польовим судом могла бути притягнута до відповідальності людина, що скоїла будь-який злочин, який був “очевидним” і не мав потреби в розслідуванні. Воєнно-польовий суд розглядав справу негайно без участі обвинувачення і захисту, вирок представлявся на затвердження генерал-губернатору або командуючому військами. До більшості обвинувачуваних застосовувалась смертна кара. Вирок воєнно-польового суду приводився у виконання негайно, у всякому разі не пізніше 48 годин “після здійснення злочину” [21, 33].

З 1902 по 1912 р. до військових судів за державні злочини було притягнуто 35353 чоловік [22, 248]. Воєнно-польовими судами було страчено за 8 місяців 1906-1907 р. 1102 чоловік, до інших покарань — 145 чоловік [23, 215]. За 1907- 1908 р. були засуджені до смертної кари 5086 чоловік [24, 4]. У 1905-1907р. тільки за розпорядженнями командирів каральних загонів, без суду і слідства, було розстріляно і повішено 1172 чоловік [25, 39].

Попереднє розслідування політичних справ проходило необ'єктивно і упереджено, практикувалися фальсифікація документів, допити з пристрастю, катування, провокації. “Якщо в розпорядженні органів політичного розшуку не було доказів, які підтверджували обвинувачення у відношенні тієї або іншої особи, особливо якщо воно вже було арештовано, то їх ...треба було створити” [23, 150].

Мали місце численні приклади штучного створення “групових” справ про різні революційні організації, які у дійсності не існували. Таким чином, царська репресивна політика вільно і невільно послужила зразком для наслідування, коли більшовики-революціонери самі прийшли до влади.

Але повернемося до дослідження питання про застосування страти в 20-і роки. Після прийняття КК РРФСР 1922 смертна кара не входила в систему кримінальних покарань, а розташовувалася в окремій статті. У такий спосіб законодавець відносився до даної міри покарання як до виняткової міри покарання. Згідно ст.

33 КК РРФСР 1922 року смертна кара могла застосовуватися тільки по вироках військових трибуналів. Декретом ВЦВК від 27 червня 1922 року ст. 33 КК була доповнена приміткою про те, що “вища міра репресії не може бути застосована до осіб, які не досягли в момент здійснення злочину 18-літнього віку”. А потім дана норма була доповнена приміткою, згідно до якої “вища міра (розстріл) не може бути застосована до жінок, які знаходяться в стані вагітності...”... [26].

Надалі скорочення застосування смертної кари мало місце у зв'язку з введенням у дію КК РРФСР 1926 року і Маніфесту ЦВК СРСР до 10-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції (1927 р.), які обмежували можливість застосування смертної кари тільки у відношенні державних і військових злочинів, а також по справах про збройний розбій.

Однак, каральної системі ВНК-ДПУ-ревтрибунали прийняття цих кодексів не торкнулося. Так, ще 16 жовтня 1922 року ВЦВК прийняв Постанову про боротьбу з бандитизмом. У даній постанові говорилося: “надати ДПУ право позасудової розправи аж до розстрілу у відношенні осіб, узятих на місці злочину при бандитських нальотах і збройних пограбуваннях”.

У 1927 році ЦВК наділив ОДПУ повноваженнями з “розгляду в позасудовому порядку, аж до застосування вищої міри покарання й опублікування у пресі, справи по диверсіях, підпалах, пожежах, вибухах, псуванню машинних пристроїв як зі злим наміром, так і без оного” [27, 137-138].

Незважаючи на подібні протиріччя, радянська держава розглядала смертну кару як тимчасову і виняткову міру покарання. Однак, смертна кара ні в 20-і, ні в 30-і роки скасована не була і знаходила широке застосування. Таким чином, до початку великого терору 30-х років каральний апарат радянської держави придбав великий досвід практичної діяльності для ліквідації внутрішніх “ворогів”, партійної опозиції, куркульства тощо.

Література

1. О. Ф. Шишов, Т. С. Парфенова. *Смертная казнь: за и против*. — М.: “Юридическая литература”, 1989. — 525с.
2. Ленин В. И. *Полное собрание сочинений: в 54 т.* — М.: Воениздат, 1975. — Т. 35. — 505с.
3. *Известия ВЦИК*. 28 февраля 1918. — № 32.
4. *Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952 гг.)*. — М.: Наука, 1953. — 435 с.
5. *СУ РСФСР*. — 1918. — № 65. — ст. 710.
6. Лотте С. А. *Великая французская революция*. — М, 1933. — 390с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. *Сочинения*. — М., 1967. — т. 6. — 750с.
8. *Красный террор*. 1 октября 1918.
9. Ленин В. И. *Полное собрание сочинений: в 54 т.* — М.: Воениздат, 1975. — Т. 28. — 480с.
10. *Политическая история. Россия — СССР — Российская федерация*. — М.: Наука, 1996. — т. 2. — 320 с.
11. Спирин Л. М. *Классы и партии в гражданской войне в России*. — М.: Наука, 1968. — 430с.
12. *Декреты Советской власти*. — М.: Политическая литература, 1957. — т. 8. — 625с.
13. *Из истории ВЧК (1917-1921)*. Сборник документов. — М.: Воениздат. — 1958. — 573с.
14. Дзержинский Ф. Э. *Избранные произведения*. — М.: Наука, 1977. — т. 1. — 577с.
15. *СУ РСФСР*. — 1920. — № 4-5. — ст. 22.
16. *Борьба с преступностью в Украинской ССР*. — К.: Наукова думка, 1966. — т. 1. — 574с.
17. Лацис М. Я. *Два года борьбы на внутреннем фронте*. — М, 1920. — 120с.
18. Милоков П. *Россия на переломе*. — Париж, 1927. — 355с.
19. *Черная книга коммунизма*. — М.: НОРМА, 1999. — 275с.
20. Исаев М. М. *Общая часть уголовного права РСФСР*. — М, 1925. — 275с.

21. Кудрявцев В. Н., Трусов А. И. *Политическая юстиция в СССР*. — СПб: Юридический центр Пресс, 2002. — 383с.
22. Иванова Г. М. *Гулаг в системе тоталитарного государства*. — М, 1997. — 387с.
23. Полянский Н. Н. *Царские военные суды в борьбе с революцией 1905 г.* — М.: Госюриздат, — 1958. — 455с.
24. Бовин А. *Примирение и покаяние // Известия*. — 1998. — № 87.
25. *История полиции России*. — М.: Наука, — 1998. — 427с.
26. *СУ РСФСР*. — 1922. — № 47. — ст. 590.
27. Коровин Б. Б. *История отечественных органов безопасности. Учебное пособие* — М: Наука, — 1998. — 395с.

О. А. Чуваков

Одесский национальный университет,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИМЕНЕНИЕ СМЕРТНОЙ КАЗНИ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

РЕЗЮМЕ

Несмотря на многочисленные попытки советской власти отменить высшую меру наказания, смертная казнь применялась как в 20-е, 30-е годы, так и до середины 90-х годов XX века. В своей репрессивной деятельности большевики широко использовали опыт карательных органов французской революции XVIII в. и карательного аппарата царской власти.

Ключевые слова: смертная казнь, наказание, репрессия, расстрел, полевые суды, революционные трибуналы, ВЧК.

Колонтитул

Застосування смертної кари в перші роки радянської влади